

Марія ФІЛАТОВА
аспірант ХДАДМ,
старший науковий співробітник
Харківського художнього музею

**НАПОЛЕОН БОНАПАРТ В АНГЛІЙСЬКІЙ КАРИКАТУРІ
КІНЦЯ XVIII — ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТЬ
З колекції Харківського художнього музею**

«Англия есть отечество карикатуры и пародии. Всякое замечательное происшествие подаёт повод к сатирической картинке», — писав Пушкін про Англію Георгіанської епохи. Головним героєм переважної більшості англійських карикатур кінця XVIII — початку XIX століття був генерал Наполеон Бонапарт. У колекції зарубіжного мистецтва Харківського художнього музею зберігається 115 аркушів англійської карикатури, з яких більша частина є антинаполеонівськими.

Особлива цінність англійських карикатур полягає в максимальному наближенні сучасної людини до реалій минулого. Хитросплетіння європейської політики показані у всьому розмаїтті, рельєфно та дотепно. Ставлення Наполеона до Великобританії — непримиренного ідейного та політичного супротивника Франції — завжди було ворожим. Наполеон неодноразово заявляв, що зламання могутності острівної держави є головною метою його діяльності. У Франції, нерідко штучно, роздувалася антибританська істерія. Англійці, зі свого боку, поводитися не набагато краще від французів. Гострота та напруга боротьби наростали. У період мобілізації всіх сил уряд Великобританії в повній мірі використовував потужну зброю сатири. Треба віддати належне мистецтву карикатуристів, їхньому умінню тонко відчувати настрої англійського суспільства, яке вимагало нищівного осміяння ворога.

Жодна історична епоха не була так повно представлена в карикатурах, як епоха Наполеона Бонапарта. В Англії, Франції, Іспанії, Австрії, Пруссії, Німеччині, Росії кожна його дію зустрічали новими сатиричними аркушами. Відсутність цензури і свобода друку в Англії створили сприятливіші умови для розвитку карикатури в порівнянні з континентальною Європою; художники та журналісти могли вільніше висміювати Наполеона, а тому кожен його вчинок знаходив сувору оцінку в сатиричній гравюрі. У жодній європейській країні мистецтво карикатури не було так розвинене, як тут. Але цьому сприяли не тільки традиції політичної свободи та свободи друку, а й тривале культивування сатиричного жанру в англійському мистецтві. Наполеон чудово розумів, що ніщо так не применшує в очах суспіль-

ства його особу, як карикатури, тому ноту за нотою посилав він до Англії, вимагаючи від уряду приборкання карикатуристів. Але чим відомішим ставало ім'я Наполеона, тим більшою та сильнішою става-ла армія карикатуристів.

Англійські художники Дж. Гілрей, Дж. Крукшенк, У. Ельмс та інші створили не менше тисячі сатиричних малюнків, що висміювали Наполеона та його політику. Не було жодної слабкої риси в його характері, не залишилося, здається, жодної частини тіла, які не були б зображені ними в карикатурному вигляді. Саме англійці створили карикатурний тип Бонапарта у вигляді «Малюка Боні».

Особливо докучав великому корсиканцеві Джеймс Гілрей (James Gillray, 1757–1815). У колекції музею є декілька сатиричних аркушів Гілрея, які можна назвати антинаполеонівськими («Союзні держави, що відроджують рівність» (1799); «Король Бробдінгнега і Гуллівер» (1803); «Долина смертної тіні» (1808) та ін.). У них відчувається велика майстерність художника в створенні гострих індивідуальних характеристик. Майстер уникає оповідного розвитку сюжету, написів, що передають репліки персонажів; його мова лаконічна. Гілрей багато працював над створенням карикатурного типу Наполеона: потворний ніс, непоказна фігура на негарних ногах у високих чоботях, довгі руки. Все це було підкреслено сатириком, і так вдало, що іншим художникам залишалося тільки наслідувати.

Велику кількість гравюр, присвячених російській кампанії 1812 року, створив Вільям Ельмс (William Elmes, активно працював у 1804–1816). Художня мова Ельмса прямолінійна, емоційно активна і, в певному розумінні, спрощена. Майстер часто використовує алегоричні, фантастичні образи. Багато його композицій побудовано на основі гротескового контрасту. Фантасмагорична композиція, численні елементи якої пов'язані між собою за змістом, а реальні просторові масштабні співвідношення різко порушені, застосована художником у творі «Ласий шматок для козака, або Винагорода Платова за голову Бонапарта» (1813). Декоративна, яскраво розфарбована локальними кольорами робота, що нагадує за характером лубочну картинку. Принцип контрасту використано майстром так само в аркуші «Бонапарт звертається до Законодавчого корпусу» (1813).

Більшість сатиричних аркушів Джорджа Крукшенка (Georg Cruikshank, 1792–1878) з фондів музею вирішена у формі «розмовної карикатури». Багатофігурність композицій, велика кількість деталей, подробиць, численність написів, реплік, мов персонажів; публіцистичність та злободенність карикатур роблять їх своєрідними ілюстраціями-розповідями, які в комічному пародійному вигляді передають

реальні події, — військові успіхи союзників у 1813 році («Кровопускання та гаряча вода! Або Союзні доктори приводять Боні до свідомості» (1813), поспішна втеча Наполеона з Росії («Неймовірна втеча, або Великий стрибок Боні «а ля Грімальді!»» (1813), позбавлення французького імператора престолу («Союзні пекарі, або Корсиканська жаба у скрутному становищі» (1814). Образ Наполеона, створений художником, — це популярний карикатурний тип «Малюка Боні», — немічного карлика з пташиним носом, тонкими ручками та ніжками, у величезних чоботях і гігантському капелюсі. У цих роботах не слід шукати об'єктивно-історичної оцінки подій. Вони відображають загальні антинаполеонівські настрої епохи.

Таким чином, в епоху наполеонівських воєн британські сатирики своїми карикатурами на Наполеона задали потрібний тон, виконали найважливіше соціальне замовлення: створили принизливо-комічний образ Бонапарта. Всі підкорені ним народи палали ненавистю до загарбника, тому з великою прихильністю зустрічали появу кожної нової сатири на Наполеона. Дослідники одноголосно вказують, що англійські карикатури на Наполеона розпочали нову еру в історії цього роду живопису. Карикатури на Наполеона були протягом декількох років об'єднуючим елементом для всіх європейських народів, свого роду інтернаціональною мовою, якою ці народи могли обмінюватися думками про людину, яка цікавила всіх — Наполеона.